

ФІЛОСОФСЬКЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НАУКОВИХ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА

DOI : 10.33274/2079-4835-2019-19-2-5-10

УДК 1-026.15:316

Ніколенко К. В.,
канд. філос. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: nikolenko@donnuet.edu.ua

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ІНТЕЛІГЕНЦІЯ» ТА ЙОГО ТРАКТУВАННЯ В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

UDC 1-026.15:316

Nikolenko K. V.,
PhD in Philosophical sciences
Assistant professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: nikolenko@donnuet.edu.ua

SOCIO-PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE CONCEPT OF INTELLECTUALS AND ITS INTERPRETATION IN MODERN CONTEXT

Мета — проаналізувати соціально-філософські засади поняття «інтелігенція» як суспільну складову для визначення сутності та перспектив у соціальному дискурсі для визначення компонентів та структурних елементів поняття.

Методи. Дослідження інтелігенції, її сутності, елементів, компонентів та особливостей, вивчення етимології поняття потребує використання таких методів: для вивчення походження терміна «інтелігенції» застосовано аналітичний метод, у процесі аналізу походження теорій та джерел виникнення поняття було використано метод порівняння, в питаннях, пов'язаних із трактуванням точок зору мислителів епохи німецької класичної філософії, використовувався історичний метод. Аналізуючи складові компоненти поняття інтелігентності та досліджуючи різноманітні аспекти його застосування та використання, було застосовано структурний підхід, системний підхід було залучено при розгляді інтелігентності в розрізі соціальних процесів, взаємодій та під час вивчення суспільного значення даного поняття.

Результати. Визначено історичний порядок виникнення, формування та трансформації поняття «інтелігентність», досліджено німецьку класичну філософію як джерело поняття «інтелігенція», встановлені основні компоненти, що визначають структуру інтелігенції, конкретизовані системні аспекти поняття «інтелігенція». Вперше з'ясовано роль інтелігенції в соціально-філософському аспекті крізь призму досягнень німецької класичної філософії.

Ключові слова: інтелігенція, німецька класична філософія, свідомість, самосвідомість, громадянське суспільство, діяльність, створення, споглядання, соціальне буття, соціальні зміни, соціальна активність.

Постановка проблеми. У сучасному науковому дискурсі питання про поняття, походження, сутність і специфіку терміна «інтелігенція» є полемічним. Немає однозначного визначення самого терміна, існують різні точки зору на період і місце появи цього поняття, також залишається відкритим питання про сучасне існування такого прошарку суспільства, як інтелігенція. Враховуючи сучасні соціальні тенденції, констатуємо різноманітність соціальних процесів, проте саме інтелігентність виступає тим фактором, дослідження якого може дати відповіді на багато інших запитань щодо визначення соціальної сутності буття людини.

Мета статті — дослідити поняття «інтелігенція» та його трактування в контексті історичного походження терміна та в сучасній соціальній філософії як одного з сенсоутворювальних чинників в екзистенційному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до інтелігенції у своїх наукових дослідженнях виявляють такі дослідники, як: І. Дмитренко, В. Кулик, П. Боборикін, М. Добрускін та багато інших. Так І. Дмитренко вважав, що інтелігенція як соціальна верства існувала винятково в радянський період; В. Кулик спеціалізувався на гуманітарно-технічній інтелігенції; П. Боборикін досліджував за допомогою літератури образ інтелігента; М. Добрускін, представляє соціально-філософський аналіз терміна. Автор у цьому дослідженні робить спробу дати найбільш повний філософський аналіз походження і розуміння терміна «інтелігенція», спираючись на філософські та історичні джерела.

Виклад основного матеріалу дослідження. У багатьох енциклопедичних і довідкових виданнях вкоренилася думка про російське походження терміна «інтелігенція». А саме, наполягають на тому, що в 60-і роки ХХ ст. у творчості письменника П. Боборикіна виникло поняття інтелігенції, яке розуміється як важлива відмінна риса, культурна особливість людини та тісно пов'язується з менталітетом та історичною спадщиною [1, с. 105]. Бо саме спадщина російської літератури у більшості випадків являло дихотомію інтелігентного та профанного у культурі, мистецтві та мові. Вважають, що з російської мови цей термін перейшов в інші мови. Однак детальний аналіз різних філософських праць дає можливість припустити, що термін виник у кінці ХVІІІ — початку ХІХ століття в німецькій філософії. Так М. Добрускіним проводилися різні дослідження, які доводять, що дане поняття отримало свої витoki в роботах Фіхте, Шеллінга і Гегеля; саме з цих першоджерел і перейшло в російську і європейську літературу. Однак і в німецьких довідкових виданнях знаходимо посилення саме на російське походження терміна.

І все ж термін «інтелігенція» вперше використаний Фіхте, і від нього переходить в різні філософські системи. У книзі «Науковчення» Фіхте розвиває ідею самореалізації самосвідомості, оскільки, на його думку, це первинне начало щодо буття, яке і будує світ. У рамках суб'єктивного ідеалізму Фіхте виступав за вільно мислячу людину, оскільки «чисте Я є вільною інтелігенцією» [2, с. 111]. Цей термін виник як першооснова мислення, як вся розумова діяльність людини. На відміну від Канта, Фіхте заперечує існування непізнаних «речей у собі» і підносить самоосознаючий суб'єкт (Я) до єдиної, істинної й самостійної реальності. За Фіхте, світ об'єктів, природи не має самостійності, а породжується діяльністю свідомості, так званого світового Я [2, с. 114]. У даній концепції розробляється система морального ідеалізму, який спрямовує людину до корисної діяльності, як каже його громадянський обов'язок. Констатується значення соціального компонента в сенсі інтелігенції, особистісний та індивідуальний акценти переносяться у сферу суспільного значення, трактується як вміння людини реалізовувати дещо вище за власні фізичні чи біологічні потреби.

Більшого розвитку поняття інтелігенції набуло в працях Шеллінга, перш за все в його «Системі трансцендентального ідеалізму». У ньому обґрунтовується первинність інтелекту як єдиної підстави реальності. Згідно з Шеллінгом, інтелігенція — це діяльність суб'єкта й одночасно сам цей суб'єкт, це не тільки творчий акт, але і духовний процес, який створює всі предмети і форми свідомості [3, с. 15]. У терміні «інтелігенція» він бачить два взаємопов'язані аспекти — створення і споглядання, оскільки сама інтелігенція не що інше створює споглядання [3, с. 264]. Споглядання — це інтелектуальна інтуїція. Жодної реальності, жодного об'єкта поза інтелектом не існує, бо матеріальний світ є лише породженням акту чистої самосвідомості. Інтелігенція — це

певний засіб дії, за допомогою якого виникає об'єкт. Об'єкт і спостереження розчленені одне в одному. Інтелігенція є там, де вона спостерігає, оскільки весь зовнішній світ вона сприймає як свій організм, у якому ми безпосередньо присутні. Інтелігенція абсолютно піднесена над якими б не було об'єктами як останній принцип будь-якої дії. Найглибші підстави інтелігенції полягають в її подвійності: створенні і спогляданні. Певний інтерес становить і спроба Шеллінга сформулювати поняття внутрішньої і зовнішньої інтелігенції, яка пов'язана не тільки з діяльністю мого Я, а й інших розумних істот, які впливають на мене і збагачують мої уявлення про навколишній світ [3, с. 271–274]. Інтелектуальна інтуїція є виключно людською властивістю, що відрізняє не тільки людей від інших видів, але і серед подібних собі. Бо споглядання само по собі виступає лише рефлексивним актом, а процес взаємодії створення і споглядання покликаний стати джерелом чогось нового, незвичного, нестандартного, такого, що не існувало до цього моменту.

У трактуванні ж Гегеля інтелект, інтелігенція — це момент Духа, який розвивається. Інтелігенцією він називає теоретичне мислення як складову частину суб'єктивного Духа — теоретичний Дух. «Дух у формі суб'єктивності і є інтелігенція» [4, с. 43]. Гегель бачить відмінність між свідомістю, для якої об'єкт залишається зовнішнім, і інтелігенцією, яка досягає розумну природу об'єкта і перетворює суб'єктивність у форму об'єктивної розумності. Таким чином, знання з абстрактного і формального стає конкретним, заповненим істинним змістом об'єктивних знань, пізнанням істини. На шляху до пізнання істини інтелігенція зі сфери суб'єктивного Духа входить в об'єктивність — до практики, до форм соціального буття, які є формами об'єктивного Духа. «Поняття пізнання розкрилося для нас як сама інтелігенція, як імовірність розуму, оскільки дієвість інтелігентності і є самопізнання» [4, с. 242]. Але пізнання є істинним саме остільки, оскільки інтелігенція його реалізовує. Тут інтелігенція виступає рушійною силою соціальних змін. Процес пізнання може здійснюватись різними верствами населення, різними групами та об'єднаннями, але лише за наявності якогось вищого керівного (з моральної, загальнолюдської, гуманістичної точки зору) чинника створить дещо соціально прийнятне, необхідне тощо. Хоча, сам процес творення не є однозначним і його наслідки не завжди розуміються суспільством, для якого він і здійснюється або покликаний реалізувати труднощі та проблемні моменти.

Піднімаючи на найвищий п'єдестал могутню силу розуму, інтелекту, німецькі мислителі тим самим об'єктивно звеличували і тих особистостей, які були професійними носіями високих інтелектуальних якостей, хоча слід зауважити, що не бачили в тих представників особливого соціального шару, до якого самі і належали. Своїм філософським і науковим пошуком і спогляданням німецькі філософи здійснювали величезний вплив на інтелігенцію того часу, хоча і неоднаково бачили її соціальну роль, відповідно до своїх політичних поглядів. Фіхте і ранній Шеллінг виступали проти феодального ладу з його соціальним приниженням, моральним розладом, деградацією духовної культури і мистецтва. Вони закликали інтелігенцію, особливо вчених, до боротьби за розкріпачення духовних сил суспільства, за вільний розвиток творчої думки. У деяких своїх працях Фіхте закликає до збільшення соціальної активності вчених і педагогів, у яких він бачив авангард усього мислячого суспільства. Статті Фіхте «Про призначення вченого» і «Покликання людини» зберігають великий інтерес і для сучасної інтелігенції, оскільки вони спрямовані в майбутнє. В сучасності питання соціальної активності набуває актуального значення, оскільки транслюється ідея активності конкретної людини, окремого індивіда без перенесення надії на появу якихось конкретних соціальних структур чи спільнот, метою яких є досягнення певних соціальних гарантій.

Що ж стосується пізніших праць Шеллінга і, особливо Гегеля, у ставленні до інтелігенції, мають протилежні установки примирення з дійсністю, недопущення будь-яких опозиційних або революційних виступів, безумовне підпорядкування державній владі. Але це не виключало прогресивного впливу на інтелігенцію їх філософських ідей.

Ідеї представників німецької філософії взагалі і Гегеля зокрема активно були освоєні наступними мислителями, які бачили в інтелігенції не абстрактну формулу інтелекту, притаманну кожній людині, а певну соціальну верству або стан, які мають конкретні інтереси і які характеризують певні ознаки — розумова праця, освіченість, участь у розробленні ідеології і в поширенні наукових знань, культури і мистецтва [5, с. 32].

Якщо ж говорити про сучасні аспекти поняття «інтелігенція», то необхідно зазначити, що саме поняття можна широко трактувати як таке, що включає в себе аспекти, пов'язані з діяльністю людей переважно розумової праці; їх діяльність полягає в складних особливостях створення і розповсюдження креативної праці. Креативний аспект існування поняття інтелігенції полягає в переосмисленні не тільки аспектів діяльності, але й особливостей існування людства як такого. В результаті креативної складової як певного сучасного соціального цензу виникає розуміння інтелігента як людини високих моральних принципів, демократичних засад та гуманістичних цінностей. У західній культурній традиції існує термін «інтелектуал», у широкому сенсі слова він є цілковитим синонімом терміна «інтелігент». Але в нашій культурній традиції можна визначити відмінність, що пов'язана з особливостями походження людини, призначенням її діяльності, загальними поняттями, такими як духовність та гуманізм. Тому інтелектуали не виступають повним синонімом у вузькому сенсі, натомість вони є сучасним поняттям, що позначає людину, яка займається інтелектуальною працею з певною метою, іноді ця мета є цілком матеріальною і не ґрунтується на «вищих» соціальних засадах, таких як вище соціальне благо, любов до людства тощо.

Висновки. Отже, вище викладене свідчить про складний шлях формування інтелігенції, про суперечності між його ідеалістичним розумінням і реальною інтелігенцією, яка виходила за межі цього терміна, оскільки формувалася як особливий соціальний шар, чого не могли осмислити німецькі філософи-ідеалісти. Гегелівське розуміння інтелігенції було засвоєно багатьма його послідовниками, увійшло в широкий ужиток спочатку в німецькій, а від неї і в російській літературі, паралельно з цим освоювали і нове розуміння, запропоноване марксизмом на базі переробки гегелівської філософії. Розглянуте поняття інтелігенції виходить за межі чистої філології та термінології, набуваючи найважливішого політичного і філософсько-теоретичного значення, оскільки йдеться про одну з найбільш важливих соціальних груп суспільства. Перспективи дослідження інтелігенції можуть бути пов'язаними із соціальною значущістю цього поняття, або розкривати особливості сучасного розуміння даного поняття.

Список літератури / References

1. Бобрыкин П. Русская мысль. *Русская мысль*. М., 1904. № 12. С. 100–124.
Bobryikin, P. (1904). *Russkaya myisl'* [Russian thought]. *Russkaya myisl'* [Russian thought]. Moscow, no. 12, pp. 100–124.
2. Фихте Й. Г. О назначении ученого. М., 1956. 386 с.
Fihte, Y. G. (1956). *O naznachanii uchenogo* [About the role of a scientist]. Moscow, 386 p.
3. Шеллинг Ф. В. Система трансцендентального идеализма. М., 1976. 320 с.
Shelling, F. V. (1976). *Sistema transtsendentalnogo idealizma* [System of transcendental idealism]. Moscow, 320 p.

4. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук: в 3-х т. М., 1972. Т. 3. 289 с.
Gegel, G. V. F. (1972). *Entsiklopediya filosofskih nauk* [Encyclopedia of Philosophy]. Moscow, no. 3, 289 p.

5. Добрускін М. «Інтелігенція» в працях Маркса та Енгельса. *Філософська думка*, 2005, № 5. С. 32–34.

Dobruskin, M. (2005). «Yntelihentsiia» v pratsiakh Marksa ta Enhelsa [Intellectuals in the workss of Marx and Engels]. *Filosofska dumka* [Philosophical thought], no. 5, pp. 32–34.

Дата надходження рукопису 02.12.2019

Цель — проанализировать социально-философские основы понятия «интеллигенция» в качестве общественной составляющей для определения сущности и перспектив в социальном дискурсе для определения компонентов и структурных элементов понятия.

Методы. Исследование интеллигенции, ее сущности, элементов, компонентов и особенностей, изучение этимологии понятия требует использования следующих методов: для изучения происхождения термина «интеллигенция» применяли аналитический метод, в процессе анализа происхождения теорий и источников возникновения понятия был применен метод сравнения, в вопросах, связанных с трактовкой точек зрения мыслителей эпохи Немецкой классической философии, использовался исторический метод. Анализируя компоненты понятие интеллигентности и исследуя различные аспекты его применения и использования, был применен структурный подход, системный подход был задействован при рассмотрении интеллигентности в разрезе социальных процессов, взаимодействий и при изучении общественного значения данного понятия.

Результаты. Определены исторический порядок возникновения, формирования и трансляции понятия «интеллигентность», исследована Немецкая классическая философия как источник понятия «интеллигенция», установлены основные компоненты, определяющие структуру интеллигенции, конкретизированы системные аспекты понятия «интеллигенция». Впервые выяснена роль интеллигенции в социально-философском аспекте сквозь призму достижений Немецкой классической философии.

Ключевые слова: интеллигенция, Немецкая классическая философия, сознание, самосознание, гражданское общество, деятельность, создание, созерцание, социальное бытие, социальные изменения, социальная активность.

Objective. The objective of the article is an analysis of the socio-philosophical basics of the concept of «intellectuals» as a social component for defining the essence and perspectives in social discourse for determining the components and structural elements of the concept.

Methods. The study of the concept of intellectuals, its essence, elements, components and features, the study of the etymology of the concept requires the use of the following methods: to study the origin of the term «intellectuals» an analytical method is applied; in the process of analysis of the origin of theories and sources of origin of the concept — the method of comparison, in questions related to interpret the views of thinkers of the era of German classical philosophy the historical method is used; analyzing the components of the concept of intelligence and exploring different aspects of its application and use the structural approach is applied; system approach is involved in the consideration of intelligence in terms of social processes and interactions in the study of the social importance of this concept.

Results. The historical order of origin, formation and translation of the concept of «intellectuals» is determined, the German classical philosophy is investigated as a source of

the concept of «intellectuals», the main components that define the structure of the intellectuals, the specific systemic aspects of the concept of «intelligence» are determined. For the first time, the role of the intellectuals in the social and philosophical aspect has been clarified through the prism of the achievements of German classical philosophy.

In modern scientific discourse the question of the concept, origin, nature and specificity of the term «intellectuals» is controversial. There is no unambiguous definition of the term itself, there are different perspectives on the period and place of occurrence of this concept, the question of the modern existence of such a layer of society as the intellectuals also remains open. Given the current social trends, we note the diversity of social processes, but it is intelligence is the factor, the study of which can answer many other questions about determining the social essence of being human.

The following researchers are interested in intellectuals in their scientific studies: I. Dmitrenko, V. Kulik, P. Boborikin, M. Dobruskin and many others. Thus, Dmitrenko I. believes that the intellectuals as a social stratum took place exclusively in the Soviet period; V. Kulik is specialized in humanitarian and technical intellectuals; Boborikin P. explores with the help of literature the image of the intellectual; Dobruskin M. presents a socio-philosophical analysis of the term. The author, in this study, attempts to give the most complete philosophical analysis of the origin and understanding of the term «intellectuals», relying on philosophical, historical sources.

In the book «Science,» Fichte develops the idea of self-realization of self-consciousness, because, in his opinion, this is the primary principle of being, which builds the world. The term arose as the basic thinking, as the whole mental activity of man. Unlike Kant, Fichte denies the existence of unknowable «things in himself» and elevates the self-aware subject (I) to a single, true and independent reality. According to Fichte, the world of objects, nature has no independence, but is generated by the activity of consciousness, the so-called world self. This concept develops a system of moral idealism that directs a person to useful activity, as his civic duty says. The value of the social component in the sense of the intellectuals is ascertained, personal and individual accents are transferred to the sphere of social significance, it is interpreted as the ability of a person to realize slightly higher than their own physical or biological needs.

Key words: *intellectuals, German classical philosophy, consciousness, self-consciousness, civil society, activity, creation, contemplation, social being, social change, social activity.*